

דיני קדימה בברכת פירות העץ ר' אליאב מנדלוביץ'

הקדמה

אומרת התורה בדברים (ח, ז-ו) :

כי ה' אֱלֹקֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחְלֵי מַיִם עֲנִיֹת וּתְהַמֵּת לְיָצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר. אֶרֶץ חֹטֶה וְשַׁעֲרָה וְגִפְן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שָׁמֶן וְדָבָשׁ. אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכָּנֹת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תִחָסֵר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבִנֶיהָ בְרוֹזל וּמִהַרְרֵיהָ תִחְצַב נְחֹשֶׁת. וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבְרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ עַל הָאֶרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ.

שני הנושאים העיקריים הנלמדים מפסוק ח' הם : דיני שיעורים באיסורים,¹ ודיני קדימה בברכות.² במאמר זה אנסה לעמוד על מקצת דיני קדימה בברכות.

אומרת הגמרא בברכות (ל"ה ע"א) :

תנו רבנן : אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה - מעל... אמר רב יהודה אמר שמואל : כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה - כאילו נהנה מקדשי שמים... אמר רבי חנינא בר פפא : כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו גוזל להקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל

וכן בירושלמי (ברכות פ"ה ה"ה) - "ומהו פדיונו - ברכה", כלומר פדיית ההקדש מה' היא על ידי הברכה בתחילה.

מקור ברכות הנהנין - דאורייתא או דרבנן?

הגמרא בברכות (כ"א ע"א) לומדת על מקור החיוב בברכה אחרונה מדאורייתא:³

אמר רב יהודה : מנין לברכת המזון לאחריה מן התורה, שנאמר : ואכלת ושבעת וברכת.

ומקור החיוב לפני האכילה מדרבנן (שם ל"ה ע"א) :

התיינח לאחריו, לפניו מנין? הא לא קשיא, דאתי בקל וחומר : כשהוא שבע מברך - כשהוא רעב לא כל שכן.

¹ ברכות מ"א ע"א, עירובין ד' ע"א, סוכה ה' ע"ב, תמורה ט"ז ע"א.

² ברכות מ"א ע"א.

³ עיין בספר "ארץ צבי" סימן כז (לרב אריה צבי פרומר) שנת תרצ"ה, המוכיח כי ברכת הנהנין מהתורה.

ר' **דוד הכוכבי**, בספר הבתים (ברכות שער א' ס"ב), כותב שיש מן הגדולים מי שאומר שהברכה שלפני אכילת שבעת המינים וברכת המוציא היא דאורייתא, ושאר הברכות הוי מדרבנן. **הרשב"א** ביאר שבוה נחלקו התנאים בגמרא בברכות (מ"ח ע"ב), ולשיטתם ברכה ראשונה בלחם ושבעת המינים היא מדאורייתא:

תנו רבנן... אין לי אלא לאחריו, לפניו מנין? אמרת קל וחומר, כשהוא שבע מברך - כשהוא רעב לא כל שכן? רבי אומר... אין לי אלא לאחריו, לפניו מנין? תלמוד לומר: אשר נתן לך - משנתן לך. רבי יצחק אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר וברך את לחמך ואת מימך, אל תקרי וברך אלא וברך, ואימתי קרוי לחם - קודם שיאכלנו. רבי נתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: כבאכם העיר כן תמצאון אותו בטרם יעלה הבמתה לאכול כי לא יאכל העם עד באו כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקראים...

טעם ברכות הנהנין

אומרת הגמרא בבבא קמא (ל' ע"א):

אמר רב יהודה: האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין. רבא אמר: מילי דאבות ואמרי לה: **מילי דברכות**.

ומבאר **רש"י** בברכות (ל"ה ע"א, ד"ה 'אלא סברא הוא'): "דכיון דנהנה צריך להודות למי שבראם". וכן כתב **הרשב"א** (שו"ת הרשב"א א, תכג): "עניין הברכה, שהכל יברכוהו ויודוהו לומר שהוא המבורך, כי מאתו כל הברכות".

רבנו בחיי⁴ כותב שאם אינו מברך סימן שחושב בדעתו שהפירות גדלים בדרך הטבע ולא על פי השגחת ה', ולכן הקב"ה שולח מיעוט בפירות להודיע שהכל מאיתו יתברך. **והפלא יועץ** (אות ב', ברכות) הוסיף: "ועוד אמרו שהמאכל והמשקה הם מזון הגוף, והברכות הם מזון הנפש שגורם שישרה שפע קדושה על האכילה ועל המשקה".

⁴ רבנו בחיי על התורה, דברים ת, י, ובספרו כד הקמח ערך 'ברכה'.

סוגיית הגמרא בדין קדימה בברכות

בגמרא בברכות (מ"א ע"א) אנו לומדים שיש מחלוקת בעניין דין קדימה בברכות:

היו לפניו מינין הרבה, רבי יהודה אומר: אם יש ביניהן מין שבעה - עליו הוא מברך. וחכמים אומרים: מברך על איזה מהן שירצה. אמר עולא מחלוקת שברכותיהם שוות רבי יהודה סבר מין שבעה עדיף וחכמים אומרים חביב עדיף. אבל אין ברכותיהם שוות כגון צנון וזית דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה...
זה...

הביאור הלכה (אורח חיים ריא ס"ק א) מביא את השיטות השונות שנמצאות בראשונים לעניין דין קדימה בברכות, כמפורט בטבלה:

על מה יברך תחילה			מה מונח לפניו		
מבורר	חביב	מין שבעה	ברכות לא שווה	ברכות שוות	שיטה
		✓		✓	רב האי גאון, ר"ח, רי"ף, תוספות, ראב"ד, רא"ש, ראב"ה, רבנו יונה, רשב"א
	✓		✓		רמב"ם והעומדים בשיטתו
	✓		✓	✓	האליה רבה
		✓		✓	בה"ג וריטב"א
✓			✓		

מטבלה זו ניתן ללמוד, שצריך האדם לעשות כמה בדיקות קודם שיברך על סוגי המאכלים המונחים לפניו בכדי לדעת מהו סדר הקדימות במאכלים אלו.

בהמשך הסוגיה, מביאה הגמרא מעשה שממנו למדים יסוד חשוב בדין קדימה בברכות:

רב חסדא ורב המנונא הוו יתבי בסעודתא אייתו לקמיהו תמרי ורמוני. שקל רב המנונא בריך אתמרי ברישא. אמר ליה רב חסדא לא סבירא ליה מר להא דאמר רב יוסף ואיתימא ר' יצחק כל המוקדם בפסוק זה קודם לברכה? אמר ליה זה שני לארץ וזה חמישי לארץ. אמר ליה מאן יהיב לך נגרי דפרזלא⁵ ונשמעינך.

ממעשה זה אנו למדים שכל פרי הקודם ל"ארץ" בפסוק הוא הפרי שצריך לברך עליו תחילה. ומסופר על אחד מגדולי ישראל⁶ שהגישו לפניו סוגי פירות והוא נטל תמר וברך עליו. אמרו לו שהיה עליו לברך תחילה על הזיתים, שהרי כתוב "ארץ זית שמן ודבש". אמר להם שאינו אוהב זיתים. ומאותו יום ועד פטירתו לא אכל זיתים, כדי שלא יוציא דבר שקר מפיו.

מסקנת ההלכה

במקרה ומונחים לפני האדם מספר פירות ויש בהם דין קדימה, אדם שלא רוצה לאכול מאותו מאכל שחל עליו דין הקדימה אינו חייב, אלא יקח את החביב לו.⁷ ואם מונחים לפניו כמה פירות ורוצה לאכול מכולם, יאכל את החביב או ממין שבעה.⁸ ונראה לומר שככל שהברכה יותר מבוררת וגבוהה יותר במעלתה, כך היא מתחבבת, ולכן נרצה ונחפוץ להקדים ולברך עליה ראשונה.

לכן אם יונחו לפנינו פירות העץ או פירות האדמה - ניקח את המבורר יותר, שהוא העץ. אבל אם יונחו לפנינו מין שבעה ופרי עץ אחר - נקדים את מין השבעה, מפני שהמקום ברוך הוא קבע את שבחם של שבעת המינים, וחז"ל הגדירו לנו את סדר המעלות, ולכן כל בר

⁵ רש"י: רגלים של ברזל. לענין נראה היה לומר דלפי תרגום ירושלמי הכותב בדברים (ח, ט) "די אבנהא ברירין כפורזלא וטוריא חכימין כנחשא". יוצא לנו שלא סתם אמר רב חסדא את הביטוי שהיה רוצה שיהיה לו "רגלים של ברזל" בכדי לשמש וללכת אחרי רב המנונא ויהיה חכם, וכן לאחר יגיעה מצאתי סמך לזה בדברי הבן איש חי (בן יהוידע עמ"ס ברכות).

⁶ כמדומני שזה בעל 'הנודע ביהודה' שבא אל משפחת אישתו לראשונה ושם ניסוהו.

⁷ תרומת הדשן לב.

⁸ פרי מגדים משבצות זהב אורח חיים ריא: "אם כן הלכתא כך הוא: בשוות ואחד פוטר חברו אם רוצה לעשות כרא"ש או כרמב"ם עביד. שיקבע לו הלכה כאחד, לא פעם כך ופעם כך". וכן כף החיים ריא ס"ק ז: "וואם יש לפניו פירות שנשתבחו בהם ישראל וחביב נראה דבזה הדבר שקיל ואיזה שירצה יקדים". וכעין מחלוקת זו יש בגמרא בברכות כ"ז ע"א, לגבי תפילת ערבית במחלוקת בין ר' יהודה (פלג המנחה) לחכמים (שקיעה) מתי זמן תפילת ערבית, והלכה "דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד" ובלבד שלא יעשה כשניהם יחד שהוא "יתרתי דסתר".

דעת ירצה לקבל שפע וברכה מאת ה',⁹ וזוכה בכך לשפע ברכה וגדולה מאיתו יתברך על ידי כך שבירך בסדר מבורר, חשוב וראוי.

אכן בהקדמת הברכה של שבעת המינים, אנו מגלים דעתנו כי שבעת המינים ברכתם במעלה גבוהה יותר, על כן פירות שבעת המינים נעשים חביבים, וכן אנו יוצאים ידי שיטת הרמב"ם¹⁰ והעומדים בשיטתו ושאר הראשונים.

נוסיף ונאמר ששני המינים, חיטה וגפן, יש בהם אפיון מיוחד בכך שכתישתם מעלה אותם בדרגה גבוהה יותר וגם לברכה מיוחדת יותר ממה שהיו קודם לכן. ולא סתם ניתקנה ברכת "המוציא לחם מין הארץ" דווקא במילים אלו, מפני שזה המין הסמוך ביותר למילה ארץ קמא.

יוצא לפי הנלמד שהתורה רוצה להורות לנו סדר הקדימויות לפי הפסוק "ארץ חיטה...":

דין שבח ומעלת ארץ ישראל.

דין בברכות מבוררות.

דין חביבות.

דין קדימה בברכות (המג"ע א"ש).

דין קדימה למילה ארץ בפירות - זית,¹¹ תמרים,¹² ענבים, תאנה, רימון, ושאר פירות עץ.¹³

שואל ר' **שבתאי משורר** בספרו בית הלל: משמע שחיטה קודם לזית, וזית קודם לשעורים ושעורים לתמרים. אם כן למה לא כתוב לפי הסדר (ארץ חיטה, זית שמן, ושעורה, ודבש, וגפן, ותאנה, ורימון)?

ומתרחץ ר' **יעקב אבוחצירא** בספרו 'לבונה זכה על הפסוק, משום שאין מוקדם ומאוחר בתורה. אם היה כתוב לפי הסדר לעיל היינו באים לומר שאין סדר של קדימויות בברכות וממלא נבטל את דיני קדימה בברכות. לפיכך, כיוון שהתורה הפסיקה בכתוב בארץ נוסף נוצר לימוד הילכתי על דיני קדימויות בברכות.

⁹ כפי שאומר האר"י ז"ל (ליקוטי תורה), מכיוון שכל עצם נברא אינו מתקיים אלא בכוח דיבורו של ה' יתברך בשעת הבריאה, הרי אותו כח של הדיבור האלוקי הטמון בתוך המאכל הוא מזון לשכינה. בשעה שאדם נוטל פרי ומברך מתעוררים הכוחות הרוחניים הפנימיים שטמונים בתוך הפרי מכח הדיבור האלוקי בשעת הבריאה והם מהווים מזון רוחני עבור הנשמה.

¹⁰ הפוסק כחכמים שחביב קודם.

¹¹ המ"א והט"ז - זיתים קודמים למזונות שעשויים משעורים.

הלבוש - מזונות שעורים קודם לזיתים.

¹² הרשב"א בברכות ל"ח ע"א: "לגבי דבש תמרים אפשר כדברי הגאון ז"ל דדבש כתיב בפרשה ולא תמרים דאלמא אף על הדבש מברך בורא פרי העץ ולבסוף מעין ג', והיינו בדבש הזב מאליו".

¹³ כף החיים ריא ס"ק ז - ברכות שוות ואין מין ז' ויש מין שנשתבחו בהם ישראל כגון אגוזים תפוחים יש להקדימם.